

УДК 343.432

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.02.2.61>

СУЧАСНИЙ СТАН ЗАПОБІГАННЯ НАСИЛЬНИЦЬКОМУ ЗНИКНЕННЮ В УМОВАХ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ

Лель В.П.,

аспірант Державного податкового університету

ORCID: 0009-0009-0771-4691

Лель В.П. Сучасний стан запобігання насильницькому зникненню в умовах збройного конфлікту.

У статті досліджується сучасний стан запобігання насильницьким зникненням в умовах збройного конфлікту як однієї з найтяжчих форм грубого порушення прав людини та міжнародного гуманітарного права. Акцентується увага на тому, що насильницькі зникнення набувають системного характеру саме під час воєнних дій, окупації територій та збройного протистояння, коли державні механізми захисту прав і свобод людини функціонують обмежено або взагалі не діють. Розкривається зміст поняття «насильницьке зникнення» відповідно до положень міжнародного права, зокрема Міжнародної конвенції про захист усіх осіб від насильницьких зникнень, а також аналізуються основні міжнародно-правові та національні механізми запобігання цьому явищу. Наголошено, що насильницьке зникнення визначається як арешт, затримання, викрадення або будь-яка інша форма позбавлення волі, що здійснюється представниками держави або особами, які діють з її дозволу чи за її підтримки, з подальшим запереченням факту позбавлення волі або приховуванням інформації про долю чи місцезнаходження зниклої особи.

Встановлено, що сучасні збройні конфлікти відзначаються складністю суб'єктного складу відповідних правопорушень, що зумовлює додаткові проблеми у процесі правової кваліфікації таких діянь та забезпечення притягнення винних осіб до юридичної відповідальності. Окрему увагу приділено ролі держави як ключового суб'єкта запобігання насильницьким зникненням, її обов'язкам щодо криміналізації таких діянь, забезпечення ефективного розслідування, обліку затриманих осіб та інформування родичів зниклих. Досліджується значення міжнародних організацій у моніторингу дотримання прав людини під час збройних конфліктів і документуванні випадків зникнень. Обґрунтовується необхідність комплексного підходу до запобігання насильницьким зникненням. Зроблено висновок, що ефективне запобігання насильницьким зникненням можливе лише за умови дотримання принципу верховенства права, прозорості діяльності силових структур та активної взаємодії держави з міжнародними й громадськими інституціями.

Ключові слова: насильницьке зникнення, кримінальне правопорушення, запобігання, збройний конфлікт, права людини, міжнародне право.

Lel V.P. Current state of prevention of forced disappearance in conditions of armed conflict.

The article examines the current state of prevention of forced disappearance in conditions of armed conflict as one of the most serious forms of gross violation of human rights and international humanitarian law. The emphasis is on the fact that forced disappearances become systemic precisely during military operations, occupation of territories and armed confrontation, when state mechanisms for protecting human rights and freedoms function to a limited extent or do not operate at all. The content of the concept of «enforced disappearance» is revealed in accordance with the provisions of international law, in particular the International Convention for the Protection of All Persons from Enforced Disappearance, and the main international legal and national mechanisms for preventing this phenomenon are analyzed. It is emphasized that enforced disappearance is defined as arrest, detention, abduction or any other form of deprivation of liberty carried out by representatives of the state or by persons acting with its permission or with its support, with subsequent denial of the fact of deprivation of liberty or concealment of information about the fate or location of the disappeared person.

It is established that modern armed conflicts are characterized by the complexity of the subject composition of the relevant offenses, which causes additional problems in the process of legal qualification of such acts and ensuring that the guilty persons are brought to legal responsibility. Special attention is paid to the role of the state as a key actor in preventing enforced disappearances, its obligations to criminalize such acts, ensure effective investigation, record detentions, and inform relatives of the missing. The importance of international organizations in monitoring human rights compliance during armed conflicts and documenting cases of disappearances is examined. The need for a comprehensive approach to preventing enforced disappearances is substantiated. It is concluded

that effective prevention of enforced disappearances is possible only if the principle of the rule of law is observed, the activities of law enforcement agencies are transparent, and the state actively interacts with international and public institutions.

Key words: enforced disappearance, criminal offense, prevention, armed conflict, human rights, international law.

Постановка проблеми. Насильницькі зникнення осіб у сучасних умовах є однією з найбільш небезпечних і латентних форм порушення прав людини, що посягає не лише на право на свободу та особисту недоторканність, а й на право на життя, гідність і ефективний засіб правового захисту. В умовах збройного конфлікту дана проблема загострюється у зв'язку з масовими затриманнями, переміщенням населення, окупацією територій та діяльністю незаконних збройних формувань. Відсутність ефективного контролю, неналежний облік затриманих осіб, обмежений доступ міжнародних організацій до зон бойових дій створюють умови для безкарності осіб, причетних до насильницьких зникнень.

Незважаючи на наявність міжнародних стандартів і механізмів протидії цьому явищу, на практиці вони часто залишаються декларативними або застосовуються фрагментарно. Це зумовлює потребу в науковому осмисленні сучасного стану запобігання насильницьким зникненням, виявленні наявних проблем і визначенні шляхів удосконалення правових та інституційних механізмів у контексті збройного конфлікту.

Метою статті є комплексний аналіз сучасного стану запобігання насильницьким зникненням в умовах збройного конфлікту з урахуванням норм міжнародного права, міжнародного гуманітарного права та практики їх застосування.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Важливий внесок у вивчення сучасного стану запобігання насильницькому зникненню, зробили українські вчені, а саме: А.А. Антощук, Є.М. Войтович, О.В. Денисюк, М.В. Єрошкін, Л.В. Кабанець, О. Наумова, К. Оробець, А.С. Політова, Д.М. Тичина, В.Ю. Цвікі та інші.

Виклад основного матеріалу. Насильницькі зникнення – це одна з найтяжчих форм порушення прав людини, яка особливо загострюється під час збройних конфліктів. Вони мають глибокі психологічні, соціальні та правові наслідки для жертв, їхніх сімей і суспільства в цілому. Під *насильницьким зникненням* розуміють ситуацію, коли особа затримується, арештовується чи інакше позбавляється волі представниками державних органів чи іншими групами, після чого про місцеперебування особи нічого не відомо, і держава не визнає факт затримання або відмовляється розкривати інформацію про долю цієї особи. У сучасному світі проблема насильницьких зникнень залишається актуальною у багатьох регіонах, особливо в умовах збройних конфліктів, де відсутність контролю, порушення правових норм та відсутність прозорості створюють сприятливі умови для таких подій [1, с. 156-157].

Насильницьке зникнення належить до числа найбільш тяжких і жорстоких порушень прав людини. Як кримінальне правопорушення, воно одночасно посягає на декілька охоронюваних об'єктів та спричиняє порушення широкого комплексу фундаментальних прав і свобод людини. Зокрема, внаслідок насильницького зникнення можуть бути порушені право на життя, право на свободу та особисту недоторканність, заборона свавільного арешту й затримання, право на гуманне поводження під час позбавлення волі, а також право не зазнавати тортур, жорстокого, нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження або покарання [2, с. 171-172]. Окрім цього, насильницькі зникнення негативно впливають на реалізацію економічних, соціальних і культурних прав як самих зниклих осіб, так і членів їхніх сімей. Водночас насильницьке зникнення не обмежується посяганням виключно на права безпосередньо зниклої особи, а має ширший соціальний вимір, завдаючи істотної шкоди її найближчому оточенню, родині та суспільству в цілому, породжуючи атмосферу страху, невизначеності та правової нестабільності.

На сучасному етапі в міжнародному праві сформовано договірний механізм захисту осіб від насильницьких зникнень, у межах якого закріплено нове фундаментальне право людини – право не бути підданим насильницькому зникненню. До цього механізму належать Декларація Організації Об'єднаних Націй про захист усіх осіб від насильницьких зникнень (1992), Міжамериканська конвенція про насильницьке зникнення осіб (1994), Римський статут Міжнародного кримінального суду (1998), а також Міжнародна конвенція про захист усіх осіб від насильницьких зникнень (2006) [3, с. 112-113].

Саме Міжнародна конвенція про захист усіх осіб від насильницьких зникнень 2006 року стала першим універсальним міжнародно-правовим актом, у якому право не бути підданим насильницькому зникненню було закріплено як абсолютне та таке, що не підлягає обмеженню за жодних обставин. Приєднавшись 17 червня 2015 року до Міжнародної конвенції про захист усіх осіб від на-

сильницьких зникнень, Україна засвідчила своє принципове засудження практики насильницьких зникнень та підтвердила намір імplementувати міжнародні стандарти запобігання цьому тяжкому порушенню прав людини у національну правову систему [4, с. 129-130].

Насильницьке зникнення відповідно до ст. 2 Міжнародної конвенції про захист усіх осіб від насильницьких зникнень визначається як арешт, затримання, викрадення або будь-яка інша форма позбавлення волі, що здійснюється представниками держави або особами, які діють з її дозволу чи за її підтримки, з подальшим запереченням факту позбавлення волі або приховуванням інформації про долю чи місцезнаходження зниклої особи. Така правова конструкція поєднує в собі ознаки декількох правопорушень – незаконного позбавлення волі, перевищення влади, катування, а в окремих випадках і позбавлення життя.

У контексті збройного конфлікту насильницьке зникнення може кваліфікуватися як військовий злочин або злочин проти людяності, якщо воно здійснюється в межах широкомасштабного або систематичного нападу на цивільне населення. Таким чином, правова природа цього явища є комплексною та охоплює норми міжнародного права прав людини, міжнародного гуманітарного права та міжнародного кримінального права [5, с. 106-107].

Починаючи з лютого 2014 року Україна перебуває в умовах збройного протистояння з Російською Федерацією, яке мало характер неоголошеної війни. На початковому етапі Росія здійснила окупацію, а в подальшому – незаконну анексію Автономної Республіки Крим, після чого розпочала збройну агресію на території окремих районів Донецької та Луганської областей. У відповідь на дестабілізацію ситуації 14 квітня 2014 року Рада національної безпеки і оборони України ухвалила рішення про проведення антитерористичної операції (АТО), спрямованої на протидію діяльності незаконних російських і проросійських збройних формувань. З 30 квітня 2018 року формат цієї операції було змінено шляхом її трансформації в операцію Об'єднаних сил (ООС), що здійснювалася відповідно до Закону України «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях».

Подальша ескалація збройної агресії відбулася 24 лютого 2022 року, коли після тривалого військового нарощування поблизу кордонів України та визнання Російською Федерацією квазідержавних утворень «ДНР» і «ЛНР» як незалежних суб'єктів було розпочато повномасштабний військовий напад на Україну. Якщо станом на 2021 рік під тимчасовою окупацією перебувало близько 43 300 км², що становило приблизно 7 % території України (Автономна Республіка Крим, місто Севастополь, а також частини Донецької та Луганської областей), то після початку повномасштабного вторгнення у 2022 році площа окупованих територій зросла майже у 2,9 раза. Окупації зазнали Автономна Республіка Крим, окремі райони Донецької, Луганської, Харківської, Херсонської, Запорізької, Миколаївської областей та місто Севастополь [6, с. 29-30].

Проблематика правового врегулювання статусу осіб, зниклих безвісти в Україні, була актуалізована на міжнародному рівні ще у 2015 році. Зокрема, Парламентська асамблея Ради Європи у Резолюції 2067 (2015) «Зниклі особи під час конфлікту в Україні» наголосила на необхідності створення спеціалізованого державного органу, відповідального за координацію діяльності органів державної влади та неурядових організацій у сфері розшуку зниклих осіб. Окрім цього, ПАРЕ звернула увагу на доцільність законодавчого закріплення права родичів зниклих осіб на отримання інформації про їхню долю у зв'язку зі збройним конфліктом або внутрішнім насильством. На переконання авторів резолюції, ухвалення відповідного закону мало забезпечити належний правовий захист осіб, зниклих безвісти, та членів їхніх сімей, а також унормувати процедури розшуку відповідно до стандартів міжнародного гуманітарного права й рекомендацій Ради Європи. Аналогічна позиція неодноразово висловлювалася і представниками правозахисних організацій, які здійснювали діяльність у зоні збройного конфлікту на сході України [7, с. 146-147].

Нормативною основою для розроблення національного законодавства у цій сфері стали положення документа, підготовленого Міжнародним комітетом Червоного Хреста, який максимально відповідає стандартам міжнародного гуманітарного права. До нього включено універсальні базові норми, рекомендовані для застосування державами при формуванні законодавства, спрямованого на захист осіб, зниклих безвісти. При цьому правовий статус таких осіб у контексті збройного конфлікту має індивідуалізований характер, що зумовлено специфікою обставин їх зникнення та підвищеним рівнем загрози для життя.

У загальноприйнятому розумінні особою, зниклою безвісти, вважається людина, місцезнаходження якої не відоме її родичам і (або) яка на підставі достовірних відомостей була визнана зниклою відповідно до національного законодавства у зв'язку з міжнародним або неміжнародним збройним конфліктом, ситуацією внутрішнього насильства чи заворушень, стихійними лихами або іншими обставинами, що потребують втручання компетентних державних органів [8, с. 517-518].

Згідно із Законом України «Про правовий статус осіб, зниклих безвісти за особливих обставин», особою, зниклою безвісти, визнається фізична особа, щодо якої на момент звернення заявника відсутні відомості про її місце перебування. Відповідно до цього Закону статус особи, зниклої безвісти, набувається з моменту подання заяви про факт зникнення та її розшук або на підставі рішення суду. Законодавством детально врегульовано всю процедуру розшуку – від початкового етапу звернення до компетентних органів до встановлення факту смерті, організації поховання, вилучення та ексгумації тіл (останків) загиблих осіб із числа зниклих безвісти [9]. Позитивної оцінки заслуговує також чітке визначення кола родичів особи, зниклої безвісти, що унеможливує відмову у здійсненні розшуку з формальних підстав, пов'язаних із неналежністю заявника.

Збройний конфлікт створює специфічні умови, що сприяють поширенню насильницьких зникнень. По-перше, відбувається ослаблення або повна втрата ефективного контролю державних інституцій над окремими територіями. По-друге, зростає кількість осіб, позбавлених волі у зв'язку з підозрою у співпраці з противником, участю у збройних формуваннях або з інших політичних мотивів. По-третє, ускладнюється доступ до місць несвободи міжнародних моніторингових організацій.

Характерною рисою сучасних конфліктів є участь недержавних збройних формувань, що часто не визнають міжнародно-правових зобов'язань або ігнорують їх. Це породжує проблему притягнення до відповідальності та встановлення суб'єкта кримінального правопорушення. Крім того, практика прихованих місць утримання осіб, відсутність офіційних реєстрів затриманих і обмеження комунікації з родичами створюють атмосферу правової невизначеності.

Розглядаючи міжнародно-правові механізми запобігання, слід зазначити, що система міжнародних гарантій протидії насильницьким зникненням базується на поєднанні договірних і звичаєвих норм. Важливу роль відіграє Комітет ООН з насильницьких зникнень, який здійснює моніторинг виконання державами положень Конвенції, розглядає індивідуальні повідомлення та ініціює процедури термінових дій. Міжнародне гуманітарне право покладає на сторони конфлікту обов'язок вести облік затриманих осіб, забезпечувати гуманні умови їх утримання та повідомляти родичів про їх місцезнаходження. Діяльність Міжнародного комітету Червоного Хреста є ключовим елементом практичної реалізації цих норм, зокрема через механізми розшуку зниклих та відновлення сімейних зв'язків. Окреме значення має універсальна юрисдикція щодо злочинів проти людяності, яка дозволяє притягати винних осіб до відповідальності незалежно від місця вчинення кримінального правопорушення [10, с. 119-120].

Ефективне запобігання насильницьким зникненням неможливе без імплементації міжнародних стандартів у національне законодавство. До таких механізмів належать: криміналізація насильницького зникнення як окремого складу злочину; створення єдиних реєстрів зниклих безвісти; встановлення чіткої процедури обліку затриманих; забезпечення судового контролю за законністю тримання під вартою.

Разом із тим на практиці виникають проблеми, пов'язані з недосконалістю процедур документування, браком координації між правоохоронними органами, обмеженим доступом до окупованих територій та складністю збору доказів. Додатковим викликом є необхідність захисту свідків і родичів зниклих осіб [11, с. 122-123].

Сучасний стан запобігання насильницьким зникненням потребує комплексного підходу, що охоплює:

- посилення парламентського та громадського контролю за діяльністю силових структур;
- удосконалення процедур фіксації затримань із використанням цифрових реєстрів;
- розвиток міжнародного співробітництва у сфері обміну інформацією;
- підвищення кваліфікації працівників правоохоронних органів щодо стандартів міжнародного гуманітарного права;
- забезпечення ефективних механізмів відшкодування шкоди постраждалим і членам їхніх сімей.

Отже, запобігання насильницьким зникненням в умовах збройного конфлікту є складним міжгалузевим завданням, яке потребує узгодженого функціонування міжнародних та національних механізмів, дотримання принципу невідворотності відповідальності та пріоритету прав людини навіть у надзвичайних умовах воєнного часу.

Висновки. Проведене дослідження дозволяє дійти висновку, що насильницькі зникнення в умовах збройного конфлікту є однією з найбільш небезпечних та складних форм грубого порушення прав людини, яка поєднує у собі ознаки незаконного позбавлення волі, катувань, нелюдського поводження. Особлива небезпека цього явища полягає у його латентному характері, тривалості порушення та негативних наслідках не лише для зниклої особи, а й для її родичів і суспільства в цілому.

Встановлено, що в умовах збройного конфлікту ризик насильницьких зникнень суттєво зростає через ослаблення інституційних механізмів державного контролю, діяльність недержавних

збройних формувань, відсутність належного обліку затриманих осіб, а також обмежений доступ міжнародних моніторингових організацій до зон бойових дій. Сучасні збройні конфлікти характеризуються ускладненням суб'єктного складу правопорушень, що створює додаткові труднощі у питаннях кваліфікації діянь та притягнення винних осіб до юридичної відповідальності.

Аналіз міжнародно-правових актів засвідчує, що система запобігання насильницьким зникненням базується на комплексному застосуванні норм міжнародного права прав людини, міжнародного гуманітарного права та міжнародного кримінального права. Ключове значення у цій сфері має Міжнародна конвенція про захист усіх осіб від насильницьких зникнень, яка закріплює обов'язок держав запобігати таким діянням, забезпечувати їх криміналізацію, ефективне розслідування та право родичів знати правду про долю зниклих осіб. Водночас ефективність цих норм значною мірою залежить від рівня їх імплементації у національне законодавство та правозастосовну практику. Дослідження національних механізмів протидії насильницьким зникненням свідчить про наявність позитивних зрушень, зокрема у частині законодавчого закріплення правового статусу осіб, зниклих безвісти, регламентації процедур їх розшуку та визначення кола суб'єктів, уповноважених здійснювати відповідні повноваження. Разом із тим виявлено низку проблем практичного характеру, пов'язаних із фрагментарністю координації між органами державної влади, складністю збору доказів в умовах тимчасової окупації територій, недостатнім рівнем захисту свідків та родичів зниклих осіб, а також тривалістю процедур встановлення долі зниклих.

Обґрунтовано, що ефективне запобігання насильницьким зникненням в умовах збройного конфлікту можливе лише за умови реалізації комплексного підходу, який поєднує правові, інституційні, організаційні та інформаційно-технологічні заходи. Такий підхід має включати посилення судового, парламентського й громадського контролю за діяльністю силових структур, удосконалення системи обліку затриманих та зниклих осіб, активізацію міжнародного співробітництва, а також забезпечення доступу родичів до інформації про хід і результати розшуку.

У підсумку слід зазначити, що проблема насильницьких зникнень в умовах збройного конфлікту залишається актуальним викликом для правової системи України та міжнародної спільноти загалом. Подальші наукові дослідження мають бути спрямовані на поглиблений аналіз практики застосування національного законодавства, розробку ефективних механізмів притягнення винних до відповідальності та удосконалення гарантій захисту прав осіб, зниклих безвісти, і членів їхніх сімей відповідно до стандартів міжнародного гуманітарного права та прав людини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Войтович Є.М. Методика розслідування насильницького зникнення людини: дис. ...доктора філософії. Київ. 2021. 276 с. URL: <https://elar.navs.edu.ua/jspui/handle/123456789/18686>.
2. Єрошкін М.В. Межі доказування у кримінальних провадженнях про насильницьке зникнення. *Науковий вісник публічного та приватного права*. Випуск 2. Том 2. 2019. С. 170-174. DOI: <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2019.2-2.31>.
3. Кабанець Л.В. Засоби запобігання незаконному позбавленню волі або викраденню людини: міжнародний досвід: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Ірпінь. 2019. 205 с. URL: <https://www.nusta.edu.ua/wp-content/uploads/2016/11/dis-%D0%9A%D0%B0%D0%B1%D0%B0%D0%BD%D0%B5%D1%86%D1%8C.pdf>.
4. Цвікі В.Ю. Міжнародно-правовий захист осіб від насильницьких зникнень: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11. Львів. 2017. 240 с. URL: https://dspace.onua.edu.ua/items/f8c11069-189a-420d-bd73-736c9b1d9ab7?utm_source=chatgpt.com.
5. Денисюк О.В. Кримінально-правова характеристика насильницького зникнення: дис...докт. філос.: Київ, 2023. 225 с. URL: <https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/f53d8d1d-2113-472d-aa5b-6e9c48369960/content>.
6. Насильницькі зникнення в Україні та зникнення безвісти під час воєнного конфлікту на сході України в 2014-2018 рр. Харків: 2018. 48 с. URL: https://archive.khpg.org/1528705847?utm_source=chatgpt.com.
7. Оробець К. Військова злочинність: проблема вивчення. *Підприємництво, господарство і право*. 2006. № 4. С. 145-147. URL: https://catalog.library.dp.ua/cgi-bin/irbis64r_12/cgiirbis_64.exe?C21COM=S&I21DBN=RBPW&S21STR=O-69.
8. Політова А.С. Насильницьке зникнення: чи є потреба в удосконаленні? *Наукові перспективи*. № 8(38). 2023. С. 515-528. DOI: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-8\(38\)](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-8(38)).
9. Про правовий статус осіб, зниклих безвісти за особливих обставин: Закон України від 12.07.2018 № 2505-VIII. URL: *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 38. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2505-19#Text>.

10. Войтович Є.М., Тичина Д.М., Антощук А.А. Основи методики розслідування насильницького зникнення людини: монографія. Київ: 2022. 177 с. URL: https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/ac98effd-7829-4139-8b17-4ba38595c505/content?utm_source=chatgpt.com.
11. Наумова О. Окремі аспекти криміналізації насильницького зникнення людини. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2017. № 2. С. 119–126. URL: <http://www.chasopysnaru.gov.gov.ua/ua/pdf/2-2017/naumova.pdf>.

Дата першого надходження рукопису до видання: 13.02.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.03.2026
Дата публікації: 3.04.2026

© Лель В.П., 2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0